

PETER KNAUER SJ

ETIKA, VALLÁS ÉS JÓZAN ÉSZ A KÖZÖS NORMÁK EREDETEÉRŐL

Forrás: „Frankfurter Rundschau”, 2004. évf. 34. sz. (II. 10.), 19. l. – Forum Humanwissenschaften. Teljes, szövegű fordítás.

A szerző Berlinben született 1935-ben. Jezsuita szerzetes, katolikus fundamentálteológus, főként a teológia ökumenikus megalapozásával foglalkozik. 1977-ben dogmatikából habilitált. 1969-től 2003-as emeritálásáig a Jézus Társasága Frankfurt melletti, Sankt Georgen-i Filozófiai és Teológiai Főiskoláján tanított. Néhány könyve: „Unseren Glauben verstehen” (Megérteni hitünket. Würzburg, 1986, 6. kiadása: Würzburg, 2001); „Handlungsnetze – Über das Grundprinzip der Ethik” (Cselekvéshálózatok. Az etika alapelvééről. Frankfurt am Main, 2002); „Hinführung zu Ignatius von Loyola” (Bevezetés Loyolai Szent Ignác művébe. Freiburg-Basel-Wien, 2006).

Miért ne vallásilag, az ellenségszeretet a parancsában, s miért inkább az ész révén alapozzuk meg az etikát? – kérdi egy katolikus teológus. Az etikai normák hitből való levezetése különösen vallásos dolgoknak számít. Ezzel azonban, Peter Knauer megítélése szerint, rossz szolgálatot teszünk a keresztény üzenetnek. Az etikai normákat az ész segítségével kell megalapozni. A hit jelentősége abban áll, hogy megszabadítja az embert az önmagáért érzett szorongás hatalmából, amely minden embertelenség gyökerénél kitapintható.

Sokan vélik úgy, a kereszténység elsősorban cselekvésmóddokkal, tehát etikával kapcsolatos. Ők a szeretet parancsát tartják a hit középpontjának. Szerintük az ellenség szeretetének a parancsa révén a kereszténység felülmúl minden szekuláris etikát, de felülmúlja jórészt más vallások etikáját is. Nem abban látták-e az egyházak is mindig a feladatukat, hogy „móresre tanítsák” az embereket? S nem gyakran előforduló jelenség-e, hogy az állam is az egyházak erkölcsnevelő hatását értékeli a legtöbbszörre? Ha pedig jól működnek az egyházak – vélik sokan –, akkor kevésbé van szükség a rendőrségre. S valóban, az egyházak még ma is előszeretettel nyilatkoznak meg etikai témákban, sőt, elsősorban ilyenekben nyilatkoznak meg.

Igaz, hogy az etika is foglalkoztatja az egyházakat: a keresztény üzenet jóakarató, az embertársakkal szolidáris viselkedést szándékozik kialakítani. Ezt azonban éppenséggel nem éri el egyre több és egyre figyelemfelkeltőbb erkölcsi szózat megfogalmazásával. A keresztény üzenet sokkal inkább annak hatalmából igyekszik kiszabadítani, ami megakadályozza, hogy emberien, ne pedig embertelenül cselekedjünk. A keresztény hitben minden jó cselekedetet megelőzően az Istennel alkotott közösség bizonyos-

ságáról van szó, amely közösségnek köszönhetően immár nem az önmagukért érzett aggodalomtól vezérelve kell élnünk. A jó tettek a hit gyümölcszeként értendők.

A *zsidókhoz írt levél* szerint (2, 15) Isten fia emberré levésének célja azok felszabadítása, „akik a halál félelméből egész életükön át szolgáskorban sínylődtek”. Szolgáskorban Pál a kényszerhelyzetből fakadó felelőtlen, nem szabad cselekvést érti. A kényszerhelyzetet az ember sebezhetősége és mulékonysága jelenti, amely együtt jár a halálnak való kitettséggel. Az embert a halálnak való kitettsége kényszeríti arra, hogy minden áron megpróbálja biztosítani magát. Szükség esetén képesek vagyunk bármit lábbal tiporni. Lehetséges volna, hogy a felelőtlen, egoista, embertelen magatartás végsősoron mindig az ember önmagáért érzett aggodalmában gyökerezik? A *Der Zweifler* („A kételkedő”) című versében Brecht az alábbi fogalmazza meg annak a kritériumként, hogy megajándékozhatunk-e bizalmunkkal valakit: „De mindenek előtt / újra és újra minden más előtt: miképp cselekszik az ember / Ha elhiszi nektek, amit mondtok? Mindenek előtt: Hogyan / cselekszik az ember?” Brecht nyilvánvalóan tudatosan nem ezt írja: „hogyan cselekesztek ti, akik ezt-és-ezt mondjátok”. Egy üzenet abban az esetben is lehet tökéletesen igaz és jó, tartalma révén akkor is lehet hitelt érdemlő, ha hirdetője nem igazodik hozzá.

Ez a szorongás nem szükségképpen nyilvánvaló kezdettől fogva. *Luther* a Tízparancsolat magyarázata során világitott rá Nagy kátéjában. Az első parancsolat így hangzik: „Rajtam kívül más isteneid ne legyenek”. *Luther* azt a kérdést teszi fel, hogy mit jelent: „van Istenünk”. Először merőben formálisan válaszol úgy, hogy válasza egyaránt vonatkozhat Istenre és bálványra: „Az, hogy van Istenünk, azt jelenti, hogy van valamink, amitől minden jót várunk, és ahova minden szükségünkben menekülünk.” Ebben az értelemben minden embernek van „istene” – teljesen mindegy, hogy így is nevezi-e, vagy sem. Minden embernek van valamije, amihez életét igazítja. Ez lehet például a pénz. Akinek van pénze és vagyona, mondja *Luther*, az „boldogan és félelem nélkül ül, akárha a Paradicsom közepén”. A félelemnek tehát először a nyomát sem látni. De jöjjön csak valaki, aki zárolhatja a számlát: a félelem azonnal tapinthatóvá válik.

A világ megfosztása Istentől

Második lépésként, az eredeti, üres formulából kiindulva *Luther* kibont egy szigorú kritériumot arra vonatkozóan, hogy a helyes Istennel rendelkezünk-e. Mindaddig, amíg előbb lennie kell Istenünknek, hogy aztán megbízhassunk benne, a bírás és a bizalom két, egymástól különböző aktus. Ebben az esetben az ember megfosztható a bírástól mint a bizalom előfeltételétől. Így a bizalom összeomlik és átcsap kétségbeesésbe. Az ilyen isten nem

lehet a helyes Isten. Ha ellenben Isten „birtoklásának” egyedüli módja maga a bizalom, akkor ez a bizalom nem érvénytelen feltételektől függ. Luther tehát a helyes Istenhez való viszonyt úgy határozza meg, mint felszabadító alternatívá a világ istenítésének minden formájával, illetve a világ miatti kétségbeeséssel szemben. A helyes Istenbe vetett hitben valamiféle – az életben és a halálban egyként érvényesülő – biztonsággal van dolgunk, amely lehetővé teszi az ember számára, hogy életében ne az önmagért érzett szorongás vezérelje, hanem valami más. Ily módon az embernek többé semmit sem kell istenítenie a világban.

A keresztény üzenet azzal a igénnyel lép föl, hogy Isten szava. Az „Isten” szó jelentését mindenekelőtt teremtményi mivoltunkból vezeti le. Maga Isten nem sorolható fogalmaink közé, hanem nagyobb, mint bármi, amit el tudunk gondolni. Vele kapcsolatban mindig csak a tőle különbözőt tudjuk megragadni fogalmilag, azt, ami rá utal: Isten az, „aki nélkül nincs semmi”. Ha megszüntethetnénk teremtményiségünket, semmi sem maradna belőlünk. Így tehát Isten nem pusztán potenciális értelemben „mindenható”, hanem aktuálisan „mindenben ható”, ami történik.

A keresztény üzenet állítása szerint – s csak itt lép be a hit – Isten megadja nekünk a vele való közösséget. Az örömhír ezért hivatkozik Jézusra. Benne mint Isten Fiában hinni annyit jelent, mint szava alapján önmagunkat és az egész világot befogadottnak tudni abba a szeretetbe, amely Istent öröktől fogva Istenhez fűzi: tudniillik az Atyát Fiához. Egyetlen mondatban összefoglalva ebben áll a keresztény hit.

A hit tárgya egyedül az Istennel alkotott közösség, az Ő irántunk tanúsított szeretete. E szeretet nem mérhető semmihez, ami teremtett, hanem örök és feltétlen. Az ész tárgya ellenben a világ, teremtettségével együtt. A keresztény üzenet szerint teremtettségünk és létünk egy és ugyanaz. Abban a mértékben vagyunk teremtettek, amely mértékben vagyunk. Ha tehát az ész segítségével megismerjük létünket, ezzel teremtettségünket is megismerjük.

Mivel tehát a a keresztények önértelmezése szerint őket magukat és az egész világot Isten szeretete öleli körül, a hívők olyan bizonyosságban élnek, amellyel szemben semmiféle világi hatalom nem érvényesülhet. A *Római levél*ben Pál így ír: „Biztos vagyok ugyanis abban, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmasságok, sem magasság, sem mélység nem szakíthat el minket Isten szeretetétől, mely Krisztus Jézusban, a mi Urunkban van” (Róm 8,38 sk.). Ez nem jelenti azt, hogy a hívők félelem nélkül éltek. Maga Jézus is mélységesen félt a rá rótt szenvedéstől. A hit azonban minden félelemnél erősebb bizonyosság. *Rudolf Bultmann* szerint a hit „felkészít a félelemre”:

késszé tesz arra, hogy helytálljunk, még ha életszeméletünk miatt üldöztetés is az osztályrészünk.

Nemcsak keresztények képesek jól cselekedni. Ám amikor olyanok cselekszenek nem az önmagukért érzett szorongástól vezérelve, akik saját felfogásuk szerint nem keresztény hívők, mindig abból a biztonságból fakadóan cselekszenek, amelyet a keresztény üzenet Isten kegyelmeként értelmez.

A döntően fontos kérdés mármost az, hogy miképpen viszonyul a hit az etikához. A keresztény hit nem tartalmaz pótlólagos normákat. Jelentősége abban áll, hogy megszabadítja az embert az önmagáért érzett szorongástól, amely megakadályozza őt erkölcsi belátásának követésében. Ebben az esetben viszont az etikai normákat a hitet megelőzően, az ész segítségével kell tudnunk megismerni.

Noha a hitre való hivatkozás etikai normák tekintetében is – sőt épp ezek tekintetében – különösen jámbornak számít, ezzel a felfogással csak rossz szolgálatot tehetünk a keresztény üzenetnek: megemmisítenénk az emberben rejlő kapcsolódási pontját. Ha a keresztény üzenet érthető kíván lenni, azt előfeltételezi, hogy az ember már önmagától képes belátni az emberi és a nem emberi közti különbséget. Különben semmi sem indítaná arra, hogy foglalkozzék az üzenettel. Éppen azért kér meghalást, mert azzal az igénnyel lép föl, hogy képes megszabadítani az embert az önmagáért érzett, minden embertelenség gyökerénél kitapintható félelemtől. Ha az ember nem volna eleve képes rá, hogy önmagától felfogja a különbséget az emberi és a nem emberi között, akkor nem értené meg az üzenetet, amely abban kívánja részesíteni őt, ami kiségheti embertelenségéből. Hiszen még egyáltalán nem tudná, mi az embertelenség.

A természetes erkölcsi törvény

A keresztény hagyomány valójában mindig is hivatkozott az úgynevezett természetes erkölcsi törvényre. Az erkölcsi törvényt a hitet megelőzően, a pusztá ész segítségével ismerjük meg. Már az irgalmas szamaritánusról szóló újszövetségi példázatban is (Lk 10,25–37) épp a „különösen vallásosak” – a levita és a pap – azok, akiknek bár „van szemük, mégsem látnak” (vö. Mt 13,13). Szótlanul elmennek a rablók által kifosztott, véresre vert és félholtan otthagytott ember mellett. Elfojtják erkölcsi belátásukat. Az irgalmas szamaritánusnak ellenben nincsenek vallási indokai. Enélkül is megérinti az idegen szenvedés, és odafordul a meggyalázott emberhez.

Egyesek úgy vélik, hogy a keresztény hit mégiscsak legalább felerősíti az embervoltunkkal adott erkölcsi követelményeket. Az erkölcsi követelmények azonban feltétlenek és abszolút érvényűek. Őket felerősíteni akarni azt jelentené, hogy nem ismerjük el eleve fennálló feltétlenségüket. Mindazonáltal elis-

merhetnénk, hogy az etika vonatkozásában az egyházaknak van valamiféle kiegészítő funkciója. Az egyházak eredendően saját feladata a megváltó hit továbbadása. Akinek fontos a hit igazsága, annak egyébként is komolyan kell vennie az igazságot. Ahol az emberek elfojtják a lelkiismeretük diktálta belátást, ott külön rá kell irányítani a figyelmüket. Ez a feladat azonban csak pótlólagosan, kiegészítő jelleggel hárul az egyházakra.

A múltban gyakran előfordult, hogy e feladatot csak mintegy kontraproduktív módon észlelték. A Tízparancsolat benne van ugyan a Bibliában, de attól kezdve, hogy érvényességét kizárólag Istentől kinyilatkoztatott voltára alapozzuk, az egyes parancsolatokat csupán kívülről jövő követelményekként észleljük. Ebben az esetben mintha nem lenne más lehetőség, mint kussolni vagy lázadni. E két hamis választ az Újszövetség *A tékozló fiú* példázatában írja le (Lk 15,11–32). Az „elveszett” fiú kikéri az örökségét, amelyet idegen földön el is tékozol; ám az itthon maradt fiú is, aki úgymond sohasem követett el jogsértést, csak úgyszólván kényszerből cselekedett. Önállóan maradt, nem nőtt fel ahhoz, hogy megértse apját, s hogy megfeleljen neki. Képtelennek bizonyul tehát arra, hogy örüljön testvére visszatérésének és megmenekülésének.

A keresztény üzenetnek az a célja, hogy befogadója evangéliumként, azaz örömet hozó, mert a félelmet hatalmától megfosztó üzenetként értse. Ennek szellemében döntően másképp kell viszonyulnunk az etikához. A gyámkodás helyett az önállóságot kellene támogatnunk. Etikai belátáshoz nem az egyszerűen normákat felállító cselekvésetika révén jut el az ember; inkább olyan eljárásetikát szükséges kidolgozni, amely révén mindenki maga képes megtalálni a helyes normákat.

A kereszténység alapvető maximája – amely általánosságban, azaz minden emberre is eleve érvényes – eljárásetikai maxima: szeressük felebarátunkat úgy, mint önmagunkat, tehát azt tegyük vele, amit az ő helyében mi magunk is szeretnénk, ha mások tennének velünk. Nem arra irányuló felszólításról van szó, hogy szeressük előbb önmagunkat, hiszen senki sem képes biztonságot nyújtani önmagának. Olyan etikáról van szó, amely abból a képességből indul ki, hogy bele tudunk helyezkedni mások szituációjába.

A keresztény hit nem megalapozza, hanem előfeltételezi az alapvető etikai maximát. De azért, hogy megszabadítja az embert az önmaga iránt érzett szorongástól, képessé akarja tenni arra, hogy ellenállásba ütközve is megfeleljen az etikai felelősségnek. Az etikát az ész alapozza meg – a hitet megelőzően –, hiszen a nem hívők számára is hozzáférhetőnek kell lennie.

(Ábrahám Zoltán fordítása)

